

Η ΜΟΝΑΞΙΑ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ WINNICOTT

Μητέρα, μητέρα

.....

πού 'ναι τὸ χέρι σου

ν' ἀκούσουμε τὴν ἀγῆ καὶ τὴ θάλασσα

νὰ ζεστάνουμε τὴ μοναξιά;

Γ. Ρίτσος, *Τὸ ἐμβατήριο τοῦ ὠκεανοῦ*

... ψήλωνες μέσα στὴ μοναξιά σου.

Ν. Βρεττάκος, *"Όλα εἶναι μοναξιά στὸ Καλέντζι*

Ἡ συστηματικὴ μελέτη καὶ ἔρευνα τῆς μοναξιάς στὸ χῶρο τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ψυχιατρικῆς ἄρχισε σχετικὰ πρόσφατα, μόλις πρὶν ἀπὸ τρεῖς δεκαετίες περίπου, μολονότι εἶναι κοινὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ μοναξιά συνιστᾶ ἓνα πανανθρώπινο, οἰκουμενικὸ βίωμα, πού ἔχει ἐκφραστεῖ μέσω διαφόρων μορφῶν τῆς τέχνης καί, ὅπως ἀντιλαμβάνεται καὶ ὁ μὴ εἰδικός, εἶναι μᾶλλον συχνὸ φαινόμενο τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Διαπιστώνουμε τὴν ἀπουσία ἀπὸ τὴ σχετικὴ διεθνή βιβλιογραφία, ὅχι μόνο θεωρητικῶν προσεγγίσεων ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ μοναξιά, ἀλλὰ καὶ μελετῶν πού νὰ ἀναδεικνύουν καὶ νὰ ἀξιολογοῦν τὶς ἀπόψεις γιὰ τὴ γένεση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, ὅπως αὐτὲς περιλαμβάνονται σὲ σημαντικὲς θεωρίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ψυχοπαθολογία τοῦ ἀθρώπου. Οἱ ἔρευνες πού ἔχουν διεξαχθεῖ, στὸν ἀγγλοσαξονικὸ χῶρο κυρίως, γιὰ τὴ μοναξιά στὶς μικρὲς ἡλικίες¹ ἔχουν ὡς ὑπόβαθρο τὶς λιγοστὲς θεωρητικὲς προσεγγίσεις τῆς μοναξιάς τῶν ἐνηλίκων². Καί, ἐνῶ οἱ σημαντικότεροι ἐρευνητὲς τῆς μοναξιάς τοῦ παιδιοῦ διαπιστώνουν

1. Γιὰ τὴν πρῶ πρόσφατη ἀνασκόπηση αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν βλ. Rotenberg, K. J., & Hymel, S. (Eds.). (1999). *Loneliness in childhood and adolescence*. New York: Cambridge University Press.

2. Γιὰ παράδειγμα: Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982). (Eds.). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy*. New York: Wiley καὶ Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. Cambridge: MIT Press.

ότι λείπει ένα υπόβαθρο πραγματικά αναπτυξιακό και τείνουν τις έρευνητικές τους προσπάθειες προς τη διαμόρφωση ενός τέτοιου μοντέλου³, ωστόσο δεν κάνουν παρά ελάχιστες αναφορές στις γνωστές αναπτυξιακές θεωρίες και καμία προσπάθεια να έμπνευστούν από αυτές ή να ενσωματώσουν στοιχεία των θεωριών τα όποια αναφέρονται στη μοναξιά στην έρευνητική τους ένασχόληση και στις θεωρητικές τους προτάσεις (μόνη εξαίρεση ή σύνδεση τής θεωρίας τής προσκόλλησης που διατύπωσε ο John Bowlby με τις ρίζες τής μοναξιάς)⁴.

Στην έργασία αυτή επιχειρείται να παρουσιαστούν και να αξιολογηθούν κριτικά οι απόψεις που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τη μοναξιά, ενός ιδιαίτερα σημαντικού μελετητή τής ανάπτυξης και τής ψυχοπαθολογίας του παιδιού, του Βρετανού παιδιάτρου και ψυχαναλυτή Donald Woods Winnicott (1896-1971). 'Επιλέγεται ή θεωρία αυτή για τους εξής λόγους: έχει ασκήσει και εξακολουθεί να ασκεί παγκοσμίως μεγάλη επίδραση στο χώρο τής ψυχολογίας και τής ψυχιατρικής, ακόμη και σε μη ειδικούς και είναι ίσως από τις πιο «γοητευτικές» θεωρίες· συνδυάζει την αναπτυξιακή με την κλινική όπτική· χαρακτηρίζεται από αισιοδοξία και πίστη στις καλές πλευρές τής ανθρώπινης ύπαρξης· και είναι μία από τις σημαντικότερες θεωρίες των αντικειμενότητων σχέσεων (object relations theories), δηλαδή δίνει έμφαση στο ρόλο των αντικειμένων (των προσώπων) και στους τρόπους με τους όποιους ο άνθρωπος σχετίζεται με αυτά, άπομακρυνόμενη από την κλασική φρουδική θεωρία που έδινε κυρίαρχη θέση στην ένδοψυχική κατάσταση (ένορμήσεις και συγκρούσεις) του υποκειμένου⁵. 'Ιδιαίτερα το τελευταίο στοιχείο καθιστά ή θεωρία αυτή σχετική με το φαινόμενο τής μοναξιάς, που αφορά τις σχέσεις του ανθρώπου με τον έαυτό του και με τους άλλους.

'Επειδή δεν πρόκειται για μιá θεωρητική προσέγγιση άποκλειστικά τής μοναξιάς, δεν έχουν αναδειχθεί μέχρι τώρα ο βαθμός και ή έκταση τής χρησιμότητας.

3. Για την πιο αξιόλογη προσπάθεια διαμόρφωσης ενός αναπτυξιακού μοντέλου για τη μοναξιά, με βάση τα εύρηματα των έρευνών, κυρίως στα παιδιά και τους εφήβους, βλ. Parkhurst, J. T., & Hopmeyer, A. (1999). Developmental change in the sources of loneliness in childhood and adolescence: Constructing a theoretical model. In K. J. Rotenberg & S. Hymel (Eds.), *Loneliness in childhood and adolescence* (pp. 56-79). Cambridge, MA: Cambridge University Press.

4. 'Η σύνδεση αυτή έγινε, με ενδιαφέροντα αποτελέσματα, σε έρευνητικό επίπεδο από τους: Cassidy, J., & Berlin, L. J. (1999). Understanding the origins of childhood loneliness: Contributions of attachment theory. In K. J. Rotenberg & S. Hymel (Eds.), *Loneliness in childhood and adolescence* (pp. 34-35). Cambridge, MA: Cambridge University Press.

5. Για μιá συνοπτική αλλά ουσιαστική εισαγωγή στο έργο του Winnicott, στην ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Τσαμπάρη, 'Α. (2000). *Donald W. Winnicott. Στη σειρά Κείμενα Παιδείας* (Μ. Καίλα, G. Berger, & 'Ε. Θεοδωροπούλου, 'Επιμ. "Εκδ.). 'Αθήνα: 'Ατραπός.

τητάς της γιά τήν ἐρμηνεία ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Ὡστόσο, τὸ ἔργο αὐτό, τῆς ἀνάδειξης καί τῆς κριτικῆς ἀξιολόγησής τῶν ἀπόψεων αὐτῶν, ἀποτελεῖ, πιστεύουμε, ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀπαραίτητα βήματα ποῦ πρέπει νὰ γίνουν πρὸς τήν κατεύθυνση μιᾶς σταθερῆς θεωρητικῆς καί ἐρευνητικῆς ἐνασχόλησής με τὴ μοναξιά τοῦ ἀνθρώπου.

Στὸ σημεῖο αὐτό, θεωροῦμε ἀναγκαία μιὰ σύντομη ἀναφορά στὴν ἔννοια τῆς μοναξιάς. Ἔχουν διατυπωθεῖ πλῆθος ὀρισμοὶ τῆς μοναξιάς, ἡ παρουσίαση τῶν ὁποίων ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἐργασίας⁶. Μὲ βάση τὰ κυριότερα στοιχεῖα τῶν ὀρισμῶν αὐτῶν, θεωροῦμε ὅτι ἡ μοναξιά εἶναι ἓνα πολυσύνθετο φαινόμενο με συναισθηματικές, γνωστικές, κινητοποιητικές καί συμπεριφορικές διαστάσεις. Ἀναφέρεται στὴν κατάσταση κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος βιώνει ὑποκειμενικὴ δυσφορία (λύπη, ψυχικὸ πόνος), καθὼς ἐκτιμᾷ ὅτι εἶναι μόνος, ἀπομονωμένος, ἀποκλεισμένος καί, γενικά, ὅτι οἱ διαπροσωπικὲς ἢ καί οἱ κοινωνικὲς του σχέσεις εἶναι, ποσοτικὰ ἢ ποιοτικὰ, ἐλλειμματικές. Στὸν ὀρισμὸ περιλαμβάνεται καί τὸ κίνητρο ἢ ἀλλιῶς ὁ πόθος τοῦ ἀνθρώπου νὰ διατηρήσει, νὰ ἀποκαταστήσει ἢ νὰ ἀνανεώσει τὶς σχέσεις του, νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφή. Στὸν ὄρο «μοναξιά» ὁμως ἀποδίδεται καί μιὰ ἔννοια περισσότερο ὑπαρξιακὴ, σχεδὸν μεταφυσικὴ⁷, πέρα ἀπὸ τὰ καθημερινά, συνήθη ἐλλείμματα ποῦ μπορεῖ νὰ ἔχουν οἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου: ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι οὐσιαστικὰ μόνος, καθὼς κανεὶς ἄλλος δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσει ἀπόλυτα τὶς δικές του σκέψεις καί τὰ δικά του συναισθήματα, εἶναι μιὰ μοναδικὴ καί ἀβοήθητη ὑπαρξὴ στὸν κόσμον, ποῦ ἔχει ἐπίγνωση τῆς μοναξιάς της καί ποῦ πρέπει νὰ τὴν ἀποδεχτεῖ καί νὰ τὴν ἀξιοποιήσει δημιουργικά.

Ἡ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι μόνος του

Ὁ Winnicott, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ψυχαναλυτικῆς προέλευσης μελετητὲς τῆς μοναξιάς (Fromm-Reichmann, Sullivan κ.ἄ.)⁸ ποῦ ἔκαναν λόγο μόνον γιά τὸ φόβον τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι μόνος του καί τὴν ἐπιθυμία του νὰ εἶναι

6. Γιά μιὰ ἀνασκόπηση τῶν ὀρισμῶν αὐτῶν βλ. Replau, L. A., & Perlman, D. (1982). (Eds.). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy*. New York: Wiley.

7. Ἀπὸ τίς πιὸ γνωστὲς μελέτες ποῦ ἐξετάζουν τὴν ὑπαρξιακὴ διάσταση τῆς μοναξιάς στὸ χῶρον τῆς ψυχολογίας καί τῆς ψυχιατρικῆς εἶναι: α) Mijuskovic, B.L. (1979). *Loneliness in philosophy, psychology, and literature*. The Netherlands: Van Gorcum, β) Moustakas, C.E. (1961). *Loneliness*. New York: Prentice Hall καί γ) von Witzleben, H.D. (1958). On loneliness. *Psychiatry*, 21, 37-43.

8. Fromm-Reichmann, F. (1990). Loneliness. *Contemporary Psychoanalysis*, 26, 305-330. (Original article published 1959) καί Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.

μόνος του, έδωσε έμφαση στην *ικανότητα του ανθρώπου να είναι μόνος του*⁹. Υποστήριξε ότι η *ικανότητα* αυτή είναι ένα από τα πιο σημαντικά δείγματα της ώριμότητας στη συναισθηματική ανάπτυξη. Πολλοί άνθρωποι την αποκοιτούν μέχρι το τέλος της παιδικής τους ηλικίας, δηλαδή μαθαίνουν να απολαμβάνουν τη μοναξιά, *άκρη και να τη θεωρούν ένα «πολύτιμο απόκτημα»*¹⁰. Για να το επιτύχει αυτό το παιδί, θα πρέπει —και αυτό συνιστά ένα παράδοξο¹¹— να βιώσει την έμπειρία «να βρίσκεται μόνο του, ως βρέφος και μικρό παιδί, με την παρουσία της μητέρας»¹² (ή υπογράμμιση είναι δική μας).

Η *ικανότητα* αυτή εξαρτάται από την ύπαρξη στην ψυχική πραγματικότητα του παιδιού ενός καλού αντικειμένου (ό Winnicott υιοθετεί την άποψη της Melanie Klein¹³), μιάς *άρκετα καλής* (good-enough) μητέρας που θα το βοηθήσει, μέσω της ικανοποίησης των αναγκών του, να οικοδομήσει *έμπιστοσύνη* σε ένα καλό περιβάλλον. Η *άρκετα καλή μητέρα* εκδηλώνει την *πρωτογενή μητρική έγνοια* (primary maternal preoccupation), δηλαδή, την αποκλειστική άφοσίωσή της στο βρέφος κατά τη διάρκεια της έγκυμοσύνης και τους πρώτους μήνες της ζωής του, ή όποια εκφράζεται ως ταύτιση με το βρέ-

9. Winnicott, D. W. (1958a). The capacity to be alone. *International Journal of Psychoanalysis*, 39, 416-420.

10. Στο σημείο αυτό είναι *αναγκαία* μία διευκρίνιση. Ο Winnicott χρησιμοποιεί στο κείμενό του αυτό τους όρους «being alone» και «solitude» και όχι τον όρο «loneliness». Σε άλλο κείμενό του, αυτό για τα μεταβατικά αντικείμενα και φαινόμενα (1953), που θα εξετάσουμε παρακάτω, αναφέρει και τον όρο «loneliness». Επίσης, χρησιμοποιεί τον όρο «isolation» με την έννοια που η ελληνική γλώσσα αποδίδει στην «απομόνωση». Μεταφράζουμε τους όρους «solitude» και «loneliness» ως «μοναξιά», αν και στον πρώτο ο Winnicott αποδίδει μάλλον θετικό περιεχόμενο (ή μοναξιά που απολαμβάνει κανείς), ενώ στο δεύτερο μάλλον άρνητικό (ή επώδυνη μοναξιά). Στην ελληνική γλώσσα δεν υπάρχει άλλος όρος εκτός από τον όρο «μοναξιά». Η λέξη «μοναχικότητα» φαίνεται να έχει διαφορετική έννοια: «το να είναι κανείς μόνος, χωρίς συντροφιά (συνήθ. με τη θέλησή του, επειδή επιλέγει να ζει μόνος, χωρίς παρέα)». Βλ. Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, σελ. 1123.

11. Ο Winnicott αναφέρεται συχνά στο φαινόμενο του παραδόξου, επιχειρώντας να έρμηνεύσει διάφορα φαινόμενα. Για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι συνιστά παράδοξο το ότι ένα καλό αντικείμενο είναι μόνον αυτό που δημιουργεί το ίδιο το βρέφος, αλλά το αντικείμενο πρέπει πρώτα να ανακαλυφθεί για να μπορέσει στη συνέχεια να δημιουργηθεί από το βρέφος. «Η, παράδοξο είναι ότι το βρέφος είναι ταυτόχρονα εξαρτημένο και ανεξάρτητο. Όπως επισημαίνει ένας σημαντικός μελετητής του Winnicott, ο Michael Jacobs, η συχνή χρήση της έννοιας του παραδόξου για να έρμηνευθούν αντιφάσεις, σε συνδυασμό με ένα ύφος άλλοτε ποιητικό, άλλοτε φιλοσοφικό, άλλοτε παιγνιώδες, καθιστά δύσκολο να οριστεί το είδος στο οποίο ανήκουν τα γραπτά του Winnicott. Βλ. Jacobs, M. (1995). *Donald Winnicott*. London: Sage.

12. Winnicott, D. W. (1958a), *ό.π.*, σελ. 417.

13. Klein, M. (1975). *Envy and gratitude and other works 1946-1963*. New York: Free Press.

φος καί αὐξημένη εὐαισθησία γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν προσδοκιῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν του¹⁴. Αὐτὴ ἡ ἀξιόπιστη μητέρα εἶναι σὲ θέση νὰ κάνει τὸ κράτημα (holding), μιὰ πολὺ βασικὴ μητρικὴ λειτουργία στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ ἀργότερα. Τὸ κράτημα παίρνει ἀρχικὰ μιὰ σωματικὴ μορφή, προστατεύει τὸ βρέφος ἀπὸ βιολογικοὺς κινδύνους, ἀπὸ τὴν τρομακτικὴ ἐμπειρία τῆς πτώσης, περιλαμβάνει ὅλες τὶς καθημερινὲς ρουτίνες τῆς φροντίδας τοῦ βρέφους, ἀκολουθεῖ τὶς ἀναπτυξιακὰς ἀλλαγὰς ποὺ συμβαίνουν σὲ αὐτὸ καὶ εἶναι ἴσως ὁ μόνος τρόπος ποὺ διαθέτει ἡ μητέρα γιὰ νὰ δείξει στὸ βρέφος ὅτι τὸ ἀγαπᾷ¹⁵.

Καὶ ὁ Winnicott συμπληρώνει¹⁶: «Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ὁ ἄνθρωπος ἐνδοβάλλει (ἐσωτερικεύει) τὴν ὑποστηρικτικὴ τοῦ ἐγὼ μητέρα καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν γίνεται ἱκανὸς νὰ εἶναι μόνος του, χωρὶς τὴ συχνὴ ἀναφορὰ στὴ μητέρα ἢ τὸ μητρικὸ σύμβολο». Πρόκειται γιὰ μιὰ προ-οἰδιπόδεια φάση, κατὰ τὴν ὁποία θεωρεῖται δεδομένος ἓνας βαθμὸς ὀριμότητος τοῦ ἐγὼ τοῦ βρέφους, ἀλλιῶς δὲν θὰ εἶχε νόημα νὰ γίνεται ἀναφορὰ στὴ διάκριση ἐσωτερικοῦ κόσμου (φαντασίωσης) καὶ ἐξωτερικοῦ. Ἡ φάση τοῦ νὰ εἶμαι μόνος μὲ τὴ μητέρα εἶναι μιὰ μεταβατικὴ φάση ἀνάμεσα στὸ «ἀπλὰ ἀνέχομαι νὰ εἶμαι μόνος» καὶ στὴ φάση «ἔχω τὴν ἱκανότητα νὰ εἶμαι μόνος».

Ἐπιχειρώντας νὰ τεκμηριώσῃ περαιτέρω τὸ παράδοξο «εἶμαι μόνος μαζὶ μὲ τὴ μητέρα», ὁ Winnicott ἐξετάζει τὴ φράση (*I am alone*) — «Ἐγὼ εἶμαι μόνος»¹⁷. Ἀρχικὰ, ὑπάρχει μόνο τὸ «Ἐγὼ», πράγμα ποὺ ὑποδηλώνει ὅτι τὸ βρέφος ἔχει ἤδη κατακτήσει ἓνα μεγάλο βαθμὸ συναισθηματικῆς ἀνάπτυξης, ὑφίσταται ὡς ἐνότητα, ἡ ὀλοκλήρωσή του εἶναι γεγονός. Ὑστερα ἔρχεται τὸ «Ἐγὼ εἶμαι», τὸ ὁποῖο ἀντιπροσωπεύει ἓνα στάδιο ἀνάπτυξης τοῦ ἀτόμου, πρόκειται ὅμως γιὰ ἓνα ἄτομο πρωτόγονο, χωρὶς ἄμυνες, εὐάλωτο, δυνάμει παρανοειδές. Γύρω του ὑπάρχει περιβάλλον προστατευτικὸ, δηλαδὴ ἡ μητέρα ποὺ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες του μέσω τῆς ταύτισης μὲ αὐτὸ, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ ἄτομο καταφέρνει νὰ φτάσῃ στὸ στάδιο τοῦ «Ἐγὼ εἶμαι», ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπίγνωση τῆς μητέρας. Τέλος, ἡ φράση «Ἐγὼ εἶμαι μόνος» σημαίνει τὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τὸ βρέφος τῆς συνεχοῦς ὑπαρξῆς τῆς μητέρας, μιᾶς μητέρας τόσο ἀξιόπιστης ὥστε νὰ μπορεῖ τὸ βρέφος νὰ μένει μόνος του καὶ νὰ ἀπολαμβάνει τὶς στιγμὲς αὐτὲς — ἔστω γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα.

14. Winnicott, D.W. (1958b). *Collected papers: Through pediatrics to psychoanalysis*. New York: Basic Books, σελ. 300-305. Τὸ βιβλίον εἶναι συλλογὴ μελετῶν ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὰ ἔτη 1931-1956.

15. Winnicott, D.W. (1965). *The maturational processes and the facilitating environment: Studies in the theory of emotional development*. New York: International Universities Press, σελ. 37-55. Τὸ βιβλίον εἶναι συλλογὴ μελετῶν ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὰ ἔτη 1957-1963.

16. Winnicott, D. W. (1958a), ὁ.π., σελ. 418.

17. Winnicott, D. W. (1958a), ὁ.π., σελ. 418.

Ἡ ικανότητα λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι μόνος σημαίνει τὴν ικανότητα νὰ βιώνει καὶ νὰ ἀπολαμβάνει τὴν ὑποκειμενικότητά του, μὲ τὴν ἔννοια τῶν ἐσωτερικευμένων ἀντικειμένων (εἶναι οἱ ἀντικειμενικοὶ ἄλλοι ποὺ μετασχηματίζονται, καθὼς γίνονται μέρος τοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου, σὲ καθαρὰ προσωπικὰ ἢ ὑποκειμενικὰ ἀντικείμενα) καί, μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, παραδόξως, ποτὲ δὲν εἶναι μόνος. Ὁ ἐπιτυχὴς μετασχηματισμὸς τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου σὲ ὑποκειμενικὸ εἶναι τὸ θεμέλιο τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀληθοῦς ἢ αὐθεντικοῦ ἑαυτοῦ. Ὁ Winnicott γράφει σχετικᾶ¹⁸:

Μόνο ὅταν εἶναι μόνο του (δηλαδή, μὲ τὴν παρουσία κάποιου) μπορεῖ τὸ παιδί νὰ ἀνακαλύψει τὴ δική του προσωπικὴ ζωὴ. Ἡ παθολογικὴ ἐναλλακτικὴ κατάσταση εἶναι ἡ ψευδὴς ζωὴ ποὺ οἰκοδομεῖται πάνω στὶς ἀντιδράσεις στὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα. [...] Στὸ πλαίσιο αὐτό ἡ αἴσθησις καὶ ἡ ὁρμὴ θὰ εἶναι ἀληθινές, μιὰ πραγματικὰ προσωπικὴ ἐμπειρία.

*Ἡ ἀποτυχία τοῦ «καθρεφτισματος», ἡ μοναξιά τοῦ ψευδοῦς ἑαυτοῦ
καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ψυχωσικῆς ἀπομόνωσης*

Ἐπάρχουν περιπτώσεις στὶς ὁποῖες ἡ μητέρα δὲν εἶναι ἀρκετὰ καλὴ, δηλαδή δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν αὐθόρμητη χειρονομία (spontaneous gesture) τοῦ βρέφους (τὴν αἰσθησιοκινητικὴ του ψευδαἰσθησις ἢ ἀλλιῶς τὴν παντοδυναμία του), ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν ἀληθῆ ἑαυτὸ του (true self), ἀλλὰ τὴν ὑποκαθιστᾶ μὲ τὶς δικές της συμπεριφορὲς ποὺ ἀποκοτοῦν νόημα μόνο μὲ τὴ συμμόρφωση τοῦ βρέφους μὲ αὐτές. Τότε, ἡ μητέρα ὀδηγεῖ τὸ παιδί στὴ διαμόρφωση ἐνὸς ψευδοῦς ἑαυτοῦ (false self), τὸν ὁποῖο ἀναλύει ὁ Winnicott σὲ μιὰ ἀληθινὰ ἐμπνευσμένη ἐργασία του¹⁹. Ἡ συμμόρφωση αὐτὴ τοῦ βρέφους, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται καὶ ὡς μίμηση ρόλων ἄλλων προσώπων, εἶναι τὸ πρῶτο στάδιο τοῦ ψευδοῦς ἑαυτοῦ.

Ἡ ἀδυναμία τῆς μητέρας νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τοῦ βρέφους ἐκφράζεται μεταφορικὰ καὶ ὡς ἀδυναμία της νὰ ἀντικατοπτρίσει, σὰν καθρέφτης (mirror), αὐτὸ ποὺ εἶναι τὸ βρέφος²⁰. Τὸ βρέφος στὴν περίπτωσις αὐτὴ κοιτάζει τὴ μητέρα, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ βλέπει δὲν εἶναι ὁ ἑαυτὸς του, εἶναι τὸ πρόσωπο τῆς μητέρας, ἢ διάθεσίς της ἢ, ἀκόμα χειρότερα, οἱ ἄκαμπτες ἄμυνές της. Γιὰ τὴ φυσιολογικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μητέρα πρέπει νὰ δίνει, μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργία της ὡς καθρέφτης, δύναμη στὸ ἀδύναμο ἐγὼ τοῦ βρέφους. Μὲ τὴ δύ-

18. Winnicott, D. W. (1958a), *δ.π.*, σελ. 418.

19. Winnicott, D. W. (1965), *δ.π.*, σελ. 140-152.

20. Winnicott, D.W. (1971). *Playing and reality*. London: Tavistock Publications, σελ. 111-118.

ναμη αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσει τὸν ἀληθῆ ἑαυτό του: νιώθει ζωντανός, μιὰ ψυχοσωματικὴ ὁλότητα, μὲ συνέχεια ὑπαρξῆς²¹, γίνεται αὐθόρμητος καὶ δημιουργικός, ἀποκτᾷ τὴν ἰκανότητα νὰ χειρίζεται τὰ σύμβολα, μὲ ἄλλα λόγια, ζεῖ στὴν ἐνδιάμεση περιοχὴ φαντασίωσης καὶ πραγματικότητας, σὲ αὐτὸ πού ὀνομάζουμε πολιτισμό.

Ὁ ψευδῆς ἑαυτὸς ἐπιτελεῖ τὴν ἀμυντικὴ λειτουργία τῆς προστασίας τοῦ ἀληθοῦς ἑαυτοῦ, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι αὐτός, ἀλλὰ ἡ ἀρνητικὴ ἔκβαση παραμένει: τὸ παιδί ἀπομονώνεται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν ἀντικειμένων, ζεῖ ψευδῶς. Στὴν πιὸ ἀρκαία κατάσταση, ὁ ψευδῆς ἑαυτὸς, ἐνῶ φαίνεται ἀληθινὸς στοὺς παρατηρητές, προκαλεῖ προβλήματα στὶς σχέσεις τοῦ παιδιοῦ καὶ ἀργότερα τοῦ ἐνηλίκου μὲ σημαντικὰ πρόσωπα, φίλους, συναδέλφους στὴν ἐργασία κ.ἄ., μὲ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει αὐθεντικὴ ἐπικοινωνία. Στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ εἶναι σύνηθες φαινόμενο ἡ δυσaréσκεια ἀπὸ τὶς σχέσεις καὶ ἡ μοναξιά.

Ἡ συμμόρφωση μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς ἀλλότριας προσωπικότητας καὶ ἡ ἐπιφανειακὴ ἐπικοινωνία θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Winnicott ὅτι εἶναι πιὸ συχνὲς στὴ σύγχρονη κοινωνία — εἶναι ἀπὸ τὶς σπάνιες φορὲς πού ὁ Winnicott ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ψυχολογίας καὶ κάνει μιὰ κοινωνιολογικὴ παρατήρηση.

Μὲ ἄλλη εὐκαιρία, ἐπιχειρώντας τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἐρμηνείας τῆς παιδικῆς ψύχωσης²², ὁ Winnicott ἀναφέρεται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ στοὺς χειρισμοὺς τοῦ περιβάλλοντος στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, οἱ ὁποῖοι ὀδηγοῦν τὸ παιδί νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἀρχικὴ του ἀπομόνωση. Μὲ τὴ χρήση ἀκόμη καὶ διαγραμμάτων, ὑποστηρίζεται ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς ὑπάρχει μιὰ ἐνότητα (σὰν δύο ὁμόκεντροι κύκλοι) ἀτόμου-περιβάλλοντος. Τὸ περιβάλλον, ἐπιτυγχάνοντας τὴν ἐνεργὸ προσαρμογὴ στὶς ἀνάγκες τοῦ παιδιοῦ, δίνει στὸ παιδί τὴ δυνατότητα νὰ βρῆσκει σὲ μιὰ ἀδιατάρακτη ἀπομόνωση. Ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση αὐτὴ τὸ παιδί κάνει μιὰν αὐθόρμητη κίνηση καὶ ἀνακαλύπτει τὸ περιβάλλον, χωρὶς νὰ χάνει τὴν αἴσθηση τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐὰν ὅμως τὸ περιβάλλον δὲν προσαρμόζεται ἀλλὰ προσκρούει στὶς ἀνάγκες τοῦ παιδιοῦ, ὀδηγεῖ τὸ παιδί νὰ ἀντιδρᾷ στὸ περιβάλλον καὶ αὐτό, κατὰ τὸν Winnicott, σημαίνει διάσπαση τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ὑπάρχω ἀπλὰ χωρὶς νὰ ἀντιδρῶ». Γιὰ νὰ ξανακερδίσει τὸ παιδί τὴν ἐμπειρία αὐτῆ, πρέπει νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἀπομόνωση. Ἀλλὰ ἡ ἀπομόνωση αὐτὴ παύει νὰ εἶναι ἡ ἀμιγῆς ἀρχικὴ ἀπομόνωση: τὸ παιδί υἱοθετεῖ ὀλοένα περισσότερες ἀμυνες γιὰ νὰ ἀπαρνηθεῖ τὴν ἀνικανότητα τοῦ περιβάλλοντος νὰ προσαρμοστεῖ στὶς ἀνάγκες του. Ἡ ἀνικανότητα αὐτῆ τοῦ περιβάλλοντος ὀδηγεῖ σὲ ἓνα διχασμὸ τῆς προσωπικότητας, ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ στὴ μυστικὴ ἐσωτερικὴ ζωὴ του ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, καὶ στὸ περιβάλλον καὶ τὸν ψευδῆ ἑαυτό τοῦ ἀτόμου ἀπὸ

21. Winnicott, D. W. (1958b), ὁ.π., σελ. 243-254.

22. Winnicott, D. W. (1958b), ὁ.π., σελ. 219-228.

τὴν ἄλλη. Ἡ ἀπώλεια τῆς αἴσθησης τοῦ ἑαυτοῦ, ἡ ἀπομόνωση καὶ ἡ πληθώρα τῶν (πρωτόγονων) ἀμυντικῶν μηχανισμῶν συνιστοῦν τὴν ψυχωτική ἐμπειρία τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Winnicott στὴν παραπάνω μελέτη τοῦ συνδέει τὴν παιδικὴ ψύχωση μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μεταβατικοῦ φαινομένου καὶ τοῦ μεταβατικοῦ ἀντικειμένου, μὲ τὸν ἐνδιάμεσο χῶρο ἀτόμου-περιβάλλοντος, θεωρώντας ὅτι «ἐπιτρέπουμε στὸ βρέφος αὐτὴν τὴν τρέλα καὶ μόνο σταδιακὰ ζητοῦμε μιὰ σαφὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ ὑποκειμενικὸ καὶ σὲ αὐτὸ ποῦ ἐπιδέχεται ἀντικειμενικὴ ἢ ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξη»²³. Ἡ σχέση τοῦ ἐνδιάμεσου αὐτοῦ χώρου μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς μοναξιάς ἀναλύεται ἀμέσως παρακάτω.

*Τὸ μεταβατικὸ ἀντικείμενο, ὁ δυναμικὸς χῶρος
καὶ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς μοναξιάς*

Ἡ ἔννοια τοῦ μεταβατικοῦ ἀντικειμένου (transitional object) καὶ τοῦ μεταβατικοῦ φαινομένου (transitional phenomenon), τὴν ὁποία εἰσήγαγε ὁ Winnicott καὶ στὴν ὁποία ἔδωσε ἰδιαίτερη ἔμφαση, προσφέρει πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς μοναξιάς τοῦ παιδιοῦ²⁴. Ὁ Winnicott ὅριζε τὸ μεταβατικὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ μεταβατικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο κάνει τὴν ἐμφάνισή του ὁποτεδήποτε ἀνάμεσα στὸν τέταρτο καὶ στὸ δωδέκατο μῆνα τῆς ζωῆς, ὡς «μιὰ ἐνδιάμεση περιοχὴ ἐμπειρίας, στὴν ὁποία συμβάλλουν τόσο ἡ ἐσωτερικὴ πραγματικότητά ὅσο καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ζωὴ»²⁵. «Ὅπως ὑποστήριξε ἀργότερα»²⁶, ὑπάρχει ἓνας δυναμικὸς χῶρος (potential space) ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ τὸ περιβάλλον, ἓνα διάστημα στὸ ὁποῖο ἐκδηλώνονται ἀρχικὰ τὰ μεταβατικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα, ἀργότερα τὸ παίγνιδι, ἡ δημιουργία καὶ τελικὰ οἰκοδομεῖται ὁ πολιτισμὸς.

Ἡ ἀρκετὰ καλὴ μητέρα ἀνταποκρίνεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὶς ἀνάγκες τοῦ βρέφους, ἰδίως στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ βρέφος νὰ βιώνει παντοδυναμία, νὰ τοῦ δημιουργεῖται ἡ ψευδαἴσθηση (illusion) ὅτι ὑπάρχει αὐτὸ ποῦ τὸ ἴδιο δημιουργεῖ. Ἡ κύρια λειτουργία τοῦ μεταβατικοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ μεταβατικοῦ φαινομένου εἶναι ὅτι δίνει μορφή στὴν ψευδαἴσθηση αὐτὴ καὶ ἐπομένως διευκολύνει τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν αὐτο-απορρόφηση πρὸς τὴ σχέση μὲ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἀπὸ τὸ «ὑπάρχω μόνο ἐγὼ» πρὸς τὸ «ὑπάρχουν

23. Winnicott, D. W. (1958b), *δ.π.*, σελ. 224.

24. Winnicott, D. W. (1953). Transitional objects and transitional phenomena. *International Journal of Psychoanalysis*, 34, 1-9.

25. Winnicott, D. W. (1958a), *δ.π.*, σελ. 89.

26. Winnicott, D. W. (1971), *δ.π.*, σελ. 104-110.

ἀντικείμενα καί φαινόμενα ἔξω ἀπό τήν περιοχή τοῦ παντοδύναμου ἐλέγχου»²⁷. Ἐπομένως, ἡ χρήση τῶν μεταβατικῶν ἀντικειμένων καί φαινομένων εἶναι δεῖγμα ὑγιoῦς ψυχικῆς ἀνάπτυξης καί διευκολύνεται ἀπό τήν ἀρκετά καλή συμπεριφορά τῆς μητέρας²⁸.

Συνήθη μεταβατικά ἀντικείμενα εἶναι ὁ ἀντίχειρας, ἡ πιπίλα, ἕνα ἀρκουδάκι, μιὰ κούκλα ἢ ὅποιοδήποτε ἄλλο μαλακό ἢ σκληρό παιγνίδι, ἡ κουβέρτα, ἡ πετσέτα, ἀλλά καί ὅτιδήποτε ἄλλο μπορεῖ νά ὑπηρετήσει αὐτή τή λειτουργία, καί μπορεῖ μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου νά χαρακτηρίζονται καί ἀπό μιὰ (λέξη) (π.χ. «μπά»). Συνήθη μεταβατικά φαινόμενα εἶναι οἱ καταστάσεις κατὰ τίς ὁποῖες τὸ βρέφος «μιλά», βγάζει ἤχους ἢ ἀκόμη καί μουσικῆς νότες ἰδίως, λίγο πρὶν ἀποκοιμηθεῖ, χαιδεύει μέ τὰ χέρια του τὸ πρόσωπό του κ.ἄ.

Ἡδῆ ἀρχίζει νά φαίνεται ποιὰ σχέση μπορεῖ νά ἔχει τὸ μεταβατικὸ ἀντικείμενο ἢ φαινόμενο μέ τή μοναξιά. Ὁ ἴδιος ὁ Winnicott, ἂν καί δὲν ἀναλύει περισσότερο τὸ θέμα, κάνει μιὰ σαφῆ ἀναφορά σὲ αὐτό²⁹:

Πρότυπα ποῦ ἐγκαθίστανται στή βρεφονηπιακὴ ἡλικία εἶναι δυνατὸ νά ἐπιμείνουν καί στήν παιδικὴ ἡλικία, ἔτσι ὥστε τὸ ἀρχικὸ μαλακὸ ἀντικείμενο νά συνεχίσει νά εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο στὸ παιδί γιὰ νά ἀποκοιμηθεῖ ἢ σὲ στιγμὲς μοναξιάς ἢ ὅταν ὑπάρχει ἀπειλὴ ἀπὸ καταθλιπτικὴ διάθεση.

Ἐνῶ λοιπὸν ἰσχυρίζεται ὁ Winnicott ὅτι, μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, τὸ μεταβατικὸ ἀντικείμενο χάνει τὸ νόημά του καί πέφτει σὲ λήθη καί ἀχρηστία, ὥστόσο εἶναι ἐλαστικὸς ὡς πρὸς τὴν χρήση του στήν κυρίως παιδικὴ ἡλικία, σὲ καταστάσεις ἐκούσιας (ὕπνος) ἢ ἀκούσιας (μοναξιά) ἀπομόνωσης ἀπὸ τὸ περιβάλλον, καθὼς καί, ὅπως σημειώνει σὲ ἕνα ἄλλο σημεῖο³⁰, ὡς ἄμυνα κατὰ τοῦ ἄγχους καταθλιπτικοῦ τύπου. Ἄλλωστε, ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι ἡ μοναξιά ἀποτελεῖ ἕνα κίνητρο γιὰ τὴν ἀναζήτηση ἀνθρώπων σχέσεων, τότε ἀρκετὲς μορφὲς ποῦ

27. Winnicott, D. W. (1971), ὁ.π., σελ. 102.

28. Ἀργότερα ἡ M. Tolpin ὑποστήριξε ὅτι τὰ πρῶτα μεταβατικά ἀντικείμενα τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ (π.χ. μιὰ κουβέρτα) ἐπιτελοῦν λειτουργία ἀνακούφισης ἀπὸ τὴν ἔνταση καί παρηγορίας, ἡ ὁποία ἐσωτερικεύεται ἀπὸ τὸ παιδί καί ἐξελίσσεται σὲ μιὰ αὐτο-ανακουφιστικὴ ψυχικὴ δομὴ — ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Winnicott ποῦ ὑποστήριξε ὅτι μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου τὰ μεταβατικά ἀντικείμενα χάνουν ἀπλῶς τὸ νόημά τους καί λησμονοῦνται, καθὼς τὸ παιδί ἀρχίζει νά ἐνδιαφέρεται γιὰ κοινωνικὲς δραστηριότητες. Ἐτσι, ἡ Tolpin θεωρεῖ ὅτι τὰ μεταβατικά ἀντικείμενα διευκολύνουν τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τοῦ παιδιοῦ καί τὴν ἐγκαθίδρυση ἐνὸς ἑαυτοῦ μέ συνοχή. Βλ. Tolpin, M. (1971). On the beginnings of a cohesive self. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 26, 316-352.

29. Winnicott, D. W. (1953), ὁ.π., σελ. 93.

30. Winnicott, D. W. (1953), ὁ.π., σελ. 91.

παίρνει τὸ μεταβατικὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ μεταβατικὸ φαινόμενο εἶναι μορφές στοργικῆς καὶ τρυφερῆς συμπεριφορᾶς πρὸς ἀντικείμενα, δηλαδή ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀναζήτηση.

Δέχεται ὅμως ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ὑπάρχει μεταβατικὸ ἀντικείμενο, εἴτε γιατί τὸ ρόλο αὐτὸν τὸν παίζει ἡ ἴδια ἡ μητέρα —καὶ αὐτὸ εἶναι φυσιολογικό—, εἴτε γιατί τὸ βρέφος παρουσιάζει διαταραχὴ στὴ συναισθηματικὴ του ἀνάπτυξη καὶ ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ ἀπολαύσει αὐτὸ τὸ μεταβατικὸ στάδιο ἢ ἔχει διασπαστεῖ ἡ ἀκολουθία τῶν ἀντικειμένων. Αὐτὴ ἡ δευτέρη παρατήρηση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου μελετητῆ γιὰ τὴν ἰκανότητα τοῦ βρέφους μὲ ὀμαλὴ ψυχικὴ ἀνάπτυξη νὰ μένει μόνο του, μᾶς ὀδηγεῖ νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὰ μεταβατικὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ μεταβατικὰ φαινόμενα αὐξάνουν τὴν ἰκανότητα τοῦ βρέφους (καὶ τοῦ μεγαλύτερου παιδιοῦ) νὰ ἀνέχεται τὴν ἀπουσία τῶν σημαντικῶν προσώπων, νὰ παρηγοριέται μετὰ τὴν ἀναχώρησή τους, ἀκόμη καὶ νὰ ἀπολαμβάνει τὴ μοναξιά αὐτή, γιὰ ὀλοένα μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα.

Ὁ Winnicott παρατηρεῖ³¹ ὅτι οἱ γονεῖς, ἀκολουθώντας τὴ διαίσθησή τους, ἐπιτρέπουν στὸ παιδὶ τὴ χρῆση τῶν μεταβατικῶν ἀντικειμένων καὶ τὴν ἐκδήλωση τῶν μεταβατικῶν φαινομένων. Δὲν ἐξετάζουν καὶ δὲν ἀμφισβητοῦν τὴν ὑποκειμενικότητα ἢ τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, γιατί ἀναγνωρίζουν ὅτι ἡ ἀντίληψη τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας μπορεῖ νὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἐπώδυνη γιὰ τὸ παιδί. Ἔτσι, δὲν τὸ πλένουν καὶ τὸ ἀφήνουν μὲ τὴ μυρωδιά του, δὲν τὸ χαλοῦν, δὲν τὸ χάνουν, δὲν τὸ χαρίζουν καὶ τὸ παίρνουν μαζί τους στὶς ἐξόδους τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὸ σπίτι. Ἐπιπλέον, οἱ γονεῖς, ἀφοῦ ἐπιτρέψουν στὸ παιδὶ νὰ βιώσει τὴν ψευδαίσθηση, τὸ βοηθοῦν νὰ κάνει τὴν ἀποψευδαισθητοποίηση (disillusionment), δηλαδή νὰ συνειδητοποιήσει ὅτι δὲν εἶναι παντοδύναμο καὶ νὰ ἀσκήσει τὴ δυνατότητά του γιὰ δημιουργία μέσα ἀπὸ τὸ παιγνίδι. Στὸ παιγνίδι ἡ πραγματικότητα καὶ ἡ ψευδαίσθηση συνυπάρχουν, ἀλλὰ τὸ παιδὶ ἔχει πλέον ἐπίγνωση τῆς διαφορᾶς τους³².

Βάσιμα ὑποθέτουμε πὼς ὁ Winnicott ἦταν πολὺ κοντὰ στὸ νὰ δηλώσει ὅτι, ἐφόσον τὸ μεταβατικὸ ἀντικείμενο ἢ φαινόμενο εἶναι χρήσιμο στὶς στιγμὲς μοναξιάς (ὅπως εἶδαμε παραπάνω), αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς στιγμὲς μοναξιάς εἶναι ποὺ ἀναγνωρίζουν οἱ γονεῖς στὸ παιδὶ καὶ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ τὶς βιώσει. Ἄλλωστε, ἡ μητέρα, ὡς ἀρκετὰ καλὴ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι πάντα κοντὰ στὸ παιδὶ καὶ νὰ τοῦ ἱκανοποιεῖ ὅλες τὶς ἀνάγκες του· οἱ ματαιώσεις εἶναι ἀναπόφευκτες.

Τὰ μεγαλύτερα παιδιά καὶ οἱ ἐφηβοὶ μπορεῖ νὰ ἔχουν λησμονήσει τὸν ἀντίχειρα ἢ τὸ ἀρκουδάκι, ἀλλὰ, τὶς ὥρες τῆς μοναξιάς τους, ζωγραφίζουν, παίζουν

31. Winnicott, D. W. (1953), *ὁ.π.*, σελ. 98.

32. Winnicott, D. W. (1953), *ὁ.π.*, σελ. 94-96.

ένα μουσικό ὄργανο, ὀνειροπολοῦν, γράφουν στό ἡμερολόγιό τους³³ ἢ, σήμερα πλέον, κάνουν περιήγηση στό διαδίκτυο.

Ἰδίως κατὰ τὴν εἴσοδό τους στό σχολεῖο, ὅπως παρατήρησε ὁ Winnicott σὲ ὀμιλίες του πρὸς τοὺς γονεῖς (μέσω ραδιοφώνου)³⁴, τὰ παιδιά στό τέλος τῆς νηπιακῆς ἡλικίας εἶναι πιθανὸ νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ μεταβατικά ἀντικείμενα γιὰ νὰ πάρουν μαζί τους στό καινούριο, ἄγνωστο περιβάλλον, ποὺ τοὺς προκαλεῖ ἀνησυχία καὶ ἀβεβαιότητα ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὴ σχέση τους μὲ τοὺς γονεῖς. Τέτοια ἀντικείμενα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρχικά τὰ ἴδια ποὺ εἶχαν καὶ στή βρεφονηπιακὴ τους ἡλικία, μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι καὶ κάτι διαφορετικό, ὅπως ἕνα αὐτοκινητάκι, ἕνα σπιρτόκουτο μὲ ἕνα κουκλάκι-μωρὸ μέσα κ.λπ. Θὰ προσθέταμε ὅτι μιὰ λειτουργία αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων εἶναι καὶ ἡ ἀνακούφιση ἀπὸ τὴ μοναξιά ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀπουσία κυρίως τῶν γονέων.

Ὁ ἀπομονωμένος πυρηνικὸς ἑαυτὸς

Μὲ βάση τὴν κλασικὴ ψυχαναλυτικὴ ἄποψη τῆς ἔλλειψης διαφοροποίησης ἑαυτοῦ-ἄλλου (βρέφους-μητέρας) στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ὁ Winnicott, σὲ μιὰ μελέτη του γιὰ τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴ μὴ-ἐπικοινωνία³⁵, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἀντικείμενο, ἀπὸ ὑποκειμενικὸ ἀντικείμενο (subjective object) ποὺ εἶναι στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ἀλλάζει σταδιακὰ σὲ ἀντικειμενικὰ ἀντιληπτὸ ἀντικείμενο (objectively perceived object). Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ σημαίνει ἀλλαγὴ καὶ στὸν τρόπο ἐπικοινωνίας: ἀπὸ ἔμμεση καὶ ἀσαφῆ γίνεται σαφῆ καὶ συγκεκριμένη, μὲ τὴ χρῆση τῆς γλώσσας. Τὸ παιδί ἀφήνει τὴν περιοχὴ τῆς παντοδυναμίας καὶ ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖ τρόπους ἐπικοινωνίας καὶ νὰ τοὺς ἀπολαμβάνει. Τότε ὁμως ἐμφανίζεται καὶ ὁ μὴ-ἐπικοινωνῶν ἑαυτὸς τοῦ ἀτόμου, δηλαδή, ἕνας πυρήνας (core) τῆς προσωπικότητος ἐντελῶς ἰδιωτικὸς καὶ προσωπικὸς, ποὺ δὲν ἐπικοινωνεῖ, εἶναι ἀληθινὸ ἀπομονωμένος. Ὁ πυρήνας αὐτὸς εἶναι ἀναπόφευκτο ὅτι θὰ μένει ἀπομονωμένος καὶ μᾶλλον πρέπει νὰ εἶναι ἔτσι. Ἐγγραφε ὁ Winnicott³⁶:

Ἐποστηρίζω ὅτι στὸ ὑγιὲς ἄτομο ὑπάρχει ἕνας πυρήνας στὴν προσωπικότητά του ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἀληθινὸ ἑαυτὸ τῆς διαχωρισμένης προσωπικότητος. Ἐποστηρίζω ὅτι αὐτὸς ὁ πυρήνας δὲν ἐπικοινωνεῖ ποτὲ μὲ

33. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἡμερολογίου ὡς μεταβατικοῦ ἀντικειμένου στὴν ἐφηβεία βλ. τίς ἀπόψεις τοῦ Ἀμερικανοῦ ψυχιάτρου-ψυχαναλυτῆ Blos, P. (1962). *On adolescence: A psychoanalytic interpretation*. Glencoe, IL: Free Press.

34. Οἱ ὀμιλίες αὐτὲς ἐγιναν κατὰ τὰ ἔτη 1957-1969. Βλ. Winnicott, D. W. (1993). *Talking to parents*. Addison-Wesley.

35. Winnicott, D. W. (1965), ὁ.π., σελ. 179-192.

36. Winnicott, D. W. (1965), ὁ.π., σελ. 187.

τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων ὅπως τὰ ἀντιλαμβανόμεστε καὶ ὅτι τὸ ἄτομο γνωρίζει πὼς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐπικοινωνεῖ αὐτὸ τὸ μέρος τῆς προσωπικότητάς του οὔτε νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα. [...] Μολοντί τὰ ὑγιῆ ἄτομα ἐπικοινωνοῦν καὶ ἀπολαμβάνουν τὴν ἐπικοινωνίαν, ἰσχύει καὶ τὸ ἄλλο, ὅτι κάθε ἄτομο εἶναι ἓνα ἀπομονωμένο ὄν, μὲ πλευρὲς τῆς προσωπικότητάς του ποὺ μόνιμα δὲν ἐπικοινωνοῦν, μόνιμα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνωνν γνωστές, οὐσιαστικὰ νὰ ἀνακαλυφθοῦν ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Ὁ Winnicott θεωρεῖ ὅτι τὸ ἀντίθετο τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ μὴ ἐπικοινωνία, ἡ σιωπή. Καὶ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ μυστικιστικὴ ἐμπειρία εἶναι πιθανὸν ἡ μυστικὴ ἐπικοινωνία τοῦ ἀτόμου μὲ τὰ ὑποκειμενικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα, («ἡ ἀπώλεια τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸν κόσμον τῆς μεριστῆς πραγματικότητος, μὲ ἀπώλεια ποὺ ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὸ κέρδος τοῦ νὰ νιώθεις ἀληθινός»³⁷). Τὸ τόσο γοητευτικὸ γιὰ τὰ παιδιὰ παιγνίδι τοῦ κρυφοῦ στηρίζεται ἀκριβῶς σὲ αὐτὴν τὴν ἀνθρώπινη ἀνάγκη: τὴ χαρὰ νὰ κρύβεσαι ἀλλὰ τὴν καταστροφὴ νὰ μὴ σὲ ἀνακαλύπτουν.

Ὅσο περισσότερες ἀπειλὲς δέχεται τὸ μέρος αὐτὸ τῆς προσωπικότητάς μας ὅτι θὰ βρεθεῖ, θὰ ἀνακαλυφθεῖ καὶ θὰ ἀλλαχθεῖ, τόσο πιὸ πρωτόγονες εἶναι οἱ ἄμυνες ποὺ ἐπιστρατεύουμε, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὴν ἀπειλή. Γιατὶ ἡ περιφρούρηση αὐτοῦ τοῦ ἰδιωτικοῦ χώρου διευκολύνει τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ ἀληθοῦς ἑαυτοῦ — εἶναι ὁ ἀληθὴς ἑαυτός.

Στὴν ψυχοθεραπευτικὴ διαδικασία τὸ ἄτομο πρέπει νὰ ἔχει τὴν ἐλευθερίαν νὰ μεταδώσει τὸ μήνυμα ὅτι «δὲν ἐπικοινωνοῦν» καὶ ὁ θεραπευτὴς νὰ καταφέρει νὰ διακρίνει τὴν κατάστασιν αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τὴ συνακόλουθη δυσφορία. Εἶναι σωστὸ, πιστεύουμε, νὰ ὑποστηρίξουμε, συνδυάζοντας καὶ τίς ἀπόψεις τοῦ Winnicott γιὰ τὴν ἰκανότητα νὰ εἶναι κανεὶς μόνος του, ὅτι καὶ οἱ γονεῖς εἶναι ἀνάγκη νὰ παρέχουν στὸ παιδί τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆ. Πρόκειται τελικὰ γιὰ τὴν ἰκανότητα νὰ ἀποσύρεται κανεὶς ἀπὸ τίς διαπροσωπικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀλληλεπιδράσεις, χωρὶς ὅμως νὰ χάνει τὴν ταύτισιν μὲ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὅποιο ἀποσύρεται. Καὶ αὐτὴ τὴν κατάκτησιν ὁ Winnicott τὴ συν-

37. Winnicott, D. W. (1965), *ὁ.π.*, σελ. 185-186. Καὶ ἡ Fromm-Reichmann ἀναφέρεται στὴν πολλὰς φορὲς δημιουργικὴ μορφή μοναξιάς, κατὰ τὴν ὅποια ὁ ἄνθρωπος νιώθει νὰ γίνεται ἓνα μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ὅτι ἐνώνεται μὲ τὸ σύμπαν, τὸ περίφημον «ὠκεάνειο συναίσθημα» (oceanic feeling), ποὺ εἰσηγήθηκε ὁ Freud καὶ θεώρησε ὅτι σὲ κάποιες περιπτώσεις ἐκδηλώνεται ὡς μυστικιστικὴ ἢ ἐκστατικὴ ἐμπειρία. Βλ. Freud, S. (1961). Civilization and its discontents. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 21, pp. 57-145). London: Hogarth Press, σελ. 64-73 (Original work published 1930) καὶ Fromm-Reichmann, *ὁ.π.*, σελ. 306.

δέει μὲ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀτόμου νὰ συγκεντρώνεται σὲ ἓνα ἔργο — τὴν ἰκανότητα τοῦ παιδιοῦ νὰ ἐξερευνᾷ τὸ περιβάλλον καὶ νὰ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴ σχολικὴ καὶ ἐξωσχολικὴ μάθηση, θὰ προσθέταμε.

Ἄ Ο Winnicott³⁸ συνδέει τὴν ἀπομόνωση μὲ τὴν ἀναπτυξιακὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐφηβείας. Οἱ ἀλλαγές τῆς ἡβης, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀναζήτηση τῆς προσωπικῆς ταυτότητας καθιστοῦν τὸν ἔφηβο ἓνα «ἀπομονωμένο ὄν». Ὁ ἔφηβος δὲν συμβιβάζεται, τουλάχιστον προσωρινά, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ὑπερασπιστεῖ μὲ κάθε τρόπο τὸ προσωπικὸ καὶ ἀληθινὸ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ διατήρηση τῆς προσωπικῆς ἀπομόνωσης εἶναι μέρος τῆς ἀναζήτησης τῆς ταυτότητας καὶ τῆς ἐγκαθίδρυσης τρόπων ἐπικοινωνίας πού δὲν παραβιάζουν τὸν αὐστηρὰ ἰδωτικὸ πυρηνικὸ του ἑαυτὸ (ἐδῶ ὁ Winnicott εἶχε ὑπόψη του τὶς ἀπόψεις τοῦ Erik Erikson³⁹). Ἄλλὰ ὁ Winnicott κάνει καὶ μιὰ ἄλλη παρατήρηση. Θεωρεῖ τὴν ὁμοιομορφία στὴν ἐνδυμασία καὶ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἐφήβων ὡς ἐνδειξὴ τῆς οὐσιαστικῆς μοναξιάς πού νιώθει ὁ καθένας τους.

Μὲ τὴ φράση «Μετὰ τὴν ὑπαρξὴ — πράττεις καὶ δέχεσαι τὶς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἄλλὰ πρῶτα πρέπει νὰ ὑπάρξεις»⁴⁰, ὁ Winnicott διακήρυττε ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωριστεῖ πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ὑποκείμενο, μιὰ ὀλοκληρωμένη ψυχοσωματικὴ ὄντοτητα μὲ δυνατότητα νὰ βιώνει τὴν ἐμπειρία τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ νὰ ἐκφράζει τὴν ἐμπειρία αὐτὴ μέσω τῆς ἐπιλογῆς καὶ τῆς χρήσης ἀντικειμένων πού δίνουν στὸν ἴδιο νόημα ὡς ὑποκείμενο. Ἡ δημιουργικὴ δραστηριότητα, ἐπιστημονικὴ, καλλιτεχνικὴ ἢ ἀκόμη καὶ σὲ ἀπλὰ καθημερινὰ πράγματα, καθὼς καὶ ἡ διαδικασία τοῦ παιγνιδιοῦ εἶναι ἐμπειρίες πού δὲν λαμβάνουν χώρα μόνον μέσα στὸ ἄτομο, ἀλλὰ ἀνάμεσα σὲ δύο ἢ περισσότερα ὑποκείμενα, εἶναι διὑποκειμενικές. Ἐπάρχουν ὅμως ἄνθρωποι — καὶ εἶναι πολλοὶ στὴ σύγχρονη ἐποχὴ — πού βιώνουν μιὰν ἐπιφανειακὴ, ψευδῆ ἐνότητα ψυχῆς καὶ σώματος, ἔχουν ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὰ ἀληθινὰ συναισθήματα, ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ ἀντικείμενα τὰ ὅποια δὲν μποροῦν νὰ δώσουν νόημα στὴν ὑπαρξὴ τους, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀπαιτοῦν ἀπὸ αὐτοὺς συμμόρφωση καὶ νιώθουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν, ὅτι εἶναι ἄδεια, κενὰ ὑποκείμενα (εἶναι ὁ ψευδὴς ἑαυτὸς).

Τὸ ταξίδι πρὸς τὴν ἀνεξαρτησία:

Ἄπὸ τὴν ἀπομόνωση στὸ σχετίζεσθαι

Ἄπὸ τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ περιβάλλον (τὴ μητέρα) στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος ὀδεύει, «ταξιδεύει» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Winnicott,

38. Winnicott, D. W. (1965), *δ.π.*, σελ. 190-191.

39. Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society*. New York: Norton.

40. Winnicott, D. W. (1971), *δ.π.*, σελ. 85.

πρὸς μιὰ κατάσταση σχετικῆς ἐξάρτησης καὶ τέλος πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίᾳ⁴¹.

Στὴ φάση τῆς ἀπόλυτης ἐξάρτησης δὲν ὑπάρχει διαφοροποίηση ἑαυτοῦ - περιβάλλοντος, παρὰ συγχώνευση. Τὸ βρέφος εἶναι ταυτόχρονα ἐξαρτημένο καὶ ἀνεξάρτητο. Ἐξαρτημένο γιατί ἔχει ἀπόλυτη ἀνάγκη τὸ διευκολυντικὸ περιβάλλον γιὰ νὰ ἐπιβιώσει καὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ συναισθηματικὰ καὶ ἀνεξάρτητο γιατί ἔρχεται στὸν κόσμον μὲ δυνατότητες ὀρίμανσης, μὲ ἐσωτερικὸ κληρονομημένο δυναμικὸ, ποῦ δὲν ἀλλάζει εὐκολα.

Περνώντας στὴ φάση τῆς σχετικῆς ἐξάρτησης, τὸ παιδί ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ διαφοροποιεῖ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὸ περιβάλλον, νὰ διαχωρίζει τὴν ἐσωτερικὴ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα καὶ νὰ νιώθει ὅτι εἶναι μιὰ μονάδα, ἕνα πρόσωπο ποῦ ζεῖ μέσα σὲ ἕνα σῶμα, μὲ ὄριο τὸ δέρμα του. Τὸ ἐπίτευγμα αὐτὸ διευκολύνεται ἀπὸ τὴ στάση τῆς μητέρας, ἡ ὁποία δὲν ταυτίζεται πλέον τόσο ἔντονα ὅσο στὴν προηγούμενη φάση μὲ τὸ παιδί καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν τρέχουσα ἀναπτυξιακὴ ἀνάγκη του νὰ γίνεῖ αὐτὴ ἕνα χωριστὸ ἀντικείμενο. Τώρα, τὸ παιδί βιώνει τὴν ἀλληλεπίδραση τοῦ ἐσωτερικοῦ μὲ τὸ ἐξωτερικὸ, ἡ ὁποία διευρύνει καὶ τὰ δύο καὶ γίνεται ἕνας ἐν δυνάμει δημιουργὸς τοῦ κόσμου, καθὼς τὸν «οἰκίζει» μὲ δείγματα τῆς ἐσωτερικῆς του ζωῆς, μὲ ἀντικείμενα. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα, πιστεύουμε, ὁ Winnicott ἐννοεῖ πὼς ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ μὴ νιώθει μόνος ὅταν εἶναι μόνος.

Καὶ ἔτσι, ὅταν θὰ περάσει στὴ φάση τῆς ἀνεξαρτησίας, οὐσιαστικὰ θὰ βιώνει τὴν ἀλληλεξάρτηση. «Τὸ ὑγιὲς ἄτομο δὲν ἀπομονώνεται, ἀλλὰ φθάνει νὰ σχετίζεται μὲ τὸ περιβάλλον μὲ τέτοιο τρόπο ποῦ τὸ ἄτομο καὶ τὸ περιβάλλον μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀλληλεξαρτῶνται», γράφει⁴².

Μοναξιά καὶ δημιουργία

Ὁ Winnicott θεωρεῖ ὅτι ἡ φροϋδικὴ μετουσίωση δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴ δημιουργικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ «πρόγονος» τῆς πρωτότυπης, δημιουργικῆς δραστηριότητας καί, κατ' ἐπέκταση, τῆς οἰκοδόμησης τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὰ μεταβατικὰ ἀντικείμενα ἢ φαινόμενα ἢ, ἀλλιῶς, τὸ διάστημα μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πραγματικότητας, ὁ δυνητικὸς χῶρος. Ἀπὸ τὴν τρίτη αὐτὴ περιοχὴ τῆς ἐμπειρίας προκύπτουν οἱ τέχνες, ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία, ἡ θρησκεία κ.λπ.⁴³ Ἡ πολιτισμικὴ ἐμπειρία, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ κάθε ἄνθρωπος ἀντλεῖ (ὡς παράδοση) καὶ στὴν ὁποία συνεισφέρει (ὡς «δεξαμενῆ»), εἶναι ὁ συνδετικὸς κρίκος ποῦ ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους, γι' αὐτὸ

41. Winnicott, D. W. (1965), ὁ.π., σελ. 83-92.

42. Winnicott, D. W. (1965), ὁ.π., σελ. 84.

43. Winnicott, D. W. (1953), ὁ.π., σελ. 97.

ὅταν ὁμιλοῦμε γιὰ ἓναν ἄνθρωπο, ἐννοοῦμε τὸν ἄνθρωπο μαζί με τὴν ἐμπειρία αὐτή, ὡς μιὰ ἐνότητα⁴⁴.

Τὸ διευκολυντικὸ περιβάλλον στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, μετὰ τὴν ἐννοια τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τῆς ἀφοσίωσης τῆς μητέρας, καθιστᾷ ἀπέραντο τὸ δυνατικὸ χῶρο τῆς δημιουργίας. Ἐπομένως, ἀπέραντες γίνονται καὶ οἱ δυνατότητες ποὺ διαθέτει ὁ ἄνθρωπος κάθε ἡλικίας γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζει, μετὰ τὴ συναρπαστικὴ αὐτὴ πρόσμειξη ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πραγματικότητας, τὴ μοναξιά τῆς ὑπαρξῆς του.

Συμπεράσματα

Ἡ μοναξιά παραμελήθηκε πολὺ ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς καὶ τοὺς ἐρευνητὲς στὸ χῶρο τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ψυχιατρικῆς, ἴσως γιὰ τὸ πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδιαίτερα ἐπώδυνα καὶ τρομακτικὴ ἐμπειρία ποὺ ὁ ἄνθρωπος κάνει ὅ,τι εἶναι δυνατό γιὰ νὰ τὴν ἀποφύγει, ἴσως γιὰ τὸ τρομακτικὸς χαρακτήρας τῆς ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ κινητοποιεῖ τὶς ἀμυνές του, ὥστε νὰ ὑποτιμᾷ ἢ νὰ μὴ «θυμᾶται» τὶς ἐμπειρίες τῆς μοναξιάς του ἢ, ἀκόμη, ἴσως γιὰ τὸ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ γίνεαι ἀντικείμενο ἐρευνας στὸ ἐργαστήριο. Ὡστόσο, εἶναι πλέον κατανοητὸ σήμερα, καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες ποὺ μελετοῦν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ἀνθρώπινες ἐμπειρίες.

Ἡ κεντρικὴ θέση ποὺ κατέχει ἡ μοναξιά στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ καταδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ κύριες ἐννοιες ποὺ συνιστοῦν τὴ θεωρία τοῦ Winnicott εἶναι κρίσιμες ἐννοιες γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ φαινομένου τῆς μοναξιάς καὶ γόνιμες γιὰ περαιτέρω ἐρευνητικὴ ἐνασχόληση.

Ἀνιχνεύουμε στὴν προσέγγιση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ μελετητῆ δύο βασικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συνιστοῦν τὶς δύο κύριες ὕψεις τῆς μοναξιάς: τὴν ἀνάγκη τοῦ παιδιοῦ γιὰ ἐγγύτητα, κατανόηση καὶ στήριξη ἀπὸ τὴ μιὰ — μετὰ ἄλλα λόγια, τὴν ἀνάγκη νὰ μὴ εἶναι καὶ νὰ μὴ νιώθει μόνο — καὶ, ταυτόχρονα, τὴν ἀνάγκη του γιὰ ἐλευθερία, γιὰ χῶρο ἐκδίπλωσης τῆς δημιουργικότητάς του — μετὰ ἄλλα λόγια, τὴν ἀνάγκη του νὰ ἀφήνεται γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα μόνο του. Καὶ ὄχι μόνο αὐτό: οἱ δύο αὐτὲς ὕψεις τῆς μοναξιάς εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένες, καθὼς μόνο ὅταν ἡ μητέρα εἶναι κοντὰ στὸ παιδί τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, τὸ παιδί θὰ μπορέσει νὰ ἀντέχει ἀρχικὰ καὶ νὰ ἀπολαμβάνει ἀργότερα τὶς στιγμὲς τῆς μοναξιάς του.

Τὸ κράτημα εἶναι ἡ πρώτη μορφή κοινωνικῆς στήριξης. Ἀρχικὰ ἔχει καθαρὰ κυριολεκτικὸ (σωματικὸ) χαρακτήρα: μᾶς περιβάλλον χέρια, μᾶς περιέχει ἢ ἀγκαλιά τοῦ προσώπου ποὺ μᾶς φροντίζει καὶ μᾶς δίνεται ἡ αἴσθησις ὅτι εἴμαστε ριζωμένοι, θεμελιωμένοι. Ἔτσι, διαμορφώνεται τὸ πρότυπο καὶ τίθενται

44. Winnicott, D. W. (1971), ὁ.π., σελ. 100.

τά θεμέλια για την έμπιστοσύνη στις σχέσεις με τους άλλους, για την καταπολέμηση τής αίσθησης ότι είμαστε μόνοι στον κόσμο αυτόν. Σε όλη τη διάρκεια τής ζωής μας έχουμε ανάγκη να νιώθουμε ότι οι άλλοι —συγγενείς, φίλοι, ομάδες, ιδρύματα, θεσμοί— μᾶς «κρατοῦν», μᾶς «περιέχουν». Για τὸν λόγο αυτόν, ὁ Winnicott πρότεινε ὡς κύρια λειτουργία τής ψυχοθεραπείας τὸ κράτημα τοῦ ἀναλυόμενου ἀπὸ τὸν ἀναλυτὴ του: ὁ ἀναλυτὴς μεταδίδει μὲ τὸ λόγο, τὴν κατάλληλη στιγμή, τὸ μήνυμα ὅτι κατανοεῖ τὰ βαθύτερα ἄγχη τοῦ ἀναλυόμενου, αὐτὰ πού ὁ τελευταῖος νιώθει ἢ πρόκειται νὰ νιώσει⁴⁵.

Ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ Winnicott ἔχει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τις ἔννοιες τής ἀσφαλοῦς προσκόλλησης τοῦ παιδιοῦ στὸ πρόσωπο πού τὸ φροντίζει (συνήθως στὴ μητέρα) καὶ τής ἀσφαλοῦς βάσης, ὅπως διατυπώθηκαν ἀπὸ τὸν Βρετανὸ ψυχίατρο John Bowlby⁴⁶. Ἡ ἀσφαλὴς προσκόλληση διαμορφώνεται ὅταν ἡ μητέρα ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τοῦ παιδιοῦ καὶ εἶναι συναισθηματικὰ διαθέσιμη καὶ ἀξιόπιστη. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ παιδί δὲν ἔχει ἀνάγκη τὴ συνεχὴ παρουσία τής μητέρας του, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο του χωρὶς νὰ νιώθει ἄγχος γιὰ ὁλοένα μεγαλύτερα χρονικὰ διαστήματα. Ἀλλὰ ὁ Winnicott προχωρᾷ περισσότερο. Ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ἄνεμος του, πρῶτα μὲ τὴν παρουσία τής μητέρας καὶ ἀργότερα στὴν ἀπουσία της, ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἀνακαλύπτει τὸν ἀληθινὸ του ἑαυτό, δηλαδή τις βαθύτερες ἀνάγκες, ὁρμές καὶ τὰ βαθύτερα συναισθήματά του, καὶ νὰ δημιουργεῖ.

Τὰ πρόσωπα πού μᾶς κρατοῦν πρέπει νὰ μᾶς ἀφήνουν καὶ ἐλεύθερο χῶρο, ὥστε νὰ μὴν ἀσφυκτιοῦμε, νὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διατηροῦμε αὐστηρὰ προσωπικὸ ἕνα μέρος τής προσωπικότητας πού δὲν ἐπικοινωνεῖ καὶ πού δὲν θέλει νὰ ἀνακαλυφθεῖ (ἴσως τὸ φροϋδικὸ id;). Ἡ ἐγγύτητα καὶ ἡ ἐπικοινωνία ἔχουν τὰ δριά τους: ὁ δυναμικὸς χῶρος, τὰ μεταβατικὰ ἀντικείμενα ἢ τὰ μεταβατικὰ φαινόμενα πού δὲν ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ τοὺς γονεῖς στὴν ἀρχὴ τής ζωής, τὸ παιχνίδι, ἢ κάθε εἶδους δημιουργικὴ δραστηριότητα, ἢ πολιτισμικὴ ἐμπειρία ἔχουν διῦποκειμενικὸ χαρακτῆρα καὶ, ταυτόχρονα, ἐπιτρέπουν στὸν ἄνθρωπο τὴν προσωπικὴ του ἀνάπτυξη. Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ὅλα τὰ παραπάνω περιορίζουν τὴν ἀναπόφευκτη ἐμπειρία τής μοναξιάς, ἀπαλύνουν τὸν ψυχικὸ πόνο πού αὐτὴ προκαλεῖ καὶ, ταυτόχρονα, προστατεύουν τὸ μοναχικὸ κομμάτι τής προσωπικότητας ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψή του ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἄρα ἀπὸ τὴν καταστροφή του.

45. Winnicott, D. W. (1965), *δ.π.*, σελ. 240.

46. Τὰ σημαντικότερα ἔργα τοῦ Bowlby εἶναι: α) Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Vol. 1: Attachment*. London: Hogarth Press, β) Bowlby, J. (1973b). *Attachment and loss. Vol. 2: Separation. Anxiety and anger*. London: Hogarth Press, γ) Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss. Vol. 3: Loss. Sadness and depression*. London: Hogarth Press καὶ δ) Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.

Πρόσφατα ἔχουν ξεκινήσει ἀξιόλογες ἐρευνητικές προσπάθειες γιὰ τὴ διερεύνηση τοῦ χρόνου ποὺ ὁ ἔφηβος ἀφιερώνει στὴ μοναξιά⁴⁷, ἐνῶ πολὺ λιγότερες εἶναι οἱ ἐρευνητικὲς προσεγγίσεις τῆς ἱκανότητος τοῦ μικρότερου παιδιοῦ νὰ εἶναι μόνο του⁴⁸ καὶ σχεδὸν καθόλου δὲν ἔχει μελετηθεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ ἀντιλαμβάνονται τὴν ἱκανότητά τους νὰ εἶναι μόνα⁴⁹.

Ἡ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι μόνος του ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ καὶ τὰ μεταβατικὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ μεταβατικὰ φαινόμενα ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ἀλληλένδετα. "Ὅταν τὸ πρόσωπο ποὺ φροντίζει τὸ παιδί ἀσχεῖ ἱκανοποιητικὰ αὐτὸν τὸ ρόλο, τὸ παιδί ἐσωτερικεύει ἕνα, τουλάχιστον ἓν μῆρει, καλὸ ἀντικείμενο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο του χωρὶς τὴν παρουσία αὐτοῦ τοῦ προσώπου καὶ ταυτόχρονα νὰ μπορεῖ νὰ προβάλλει τίς καλὲς ιδιότητες σὲ ἕνα ἀντικείμενο ποὺ θὰ γίνῃ μεταβατικὸ. Στὴ χρῆση τοῦ μεταβατικοῦ ἀντικειμένου εἶναι, πιστεύουμε, ἐμφανὴς ἡ συνύπαρξη τῶν δύο ἀντιθετικῶν ἀνθρώπινων κινήτρων: τοῦ κινήτρου γιὰ ἐγγύτητα καὶ τοῦ κινήτρου γιὰ ἀνεξαρτησία. "Ἐτσι, τὸ παιδί ποὺ ἔχει μιὰν ἀσφαλῆ σχέση μὲ τὴ μητέρα του χρησιμοποιοῖ τὸ μεταβατικὸ ἀντικείμενο γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν ἱκανότητά του νὰ ὑπάρξει γιὰ κάποιον χρονικὸ διάστημα καὶ χωρὶς αὐτή, νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν ἄψυχο κόσμον, νὰ παίξει, νὰ δημιουργήσει καὶ, τὴν ἴδια στιγμή, γιὰ νὰ γεμίσει τὸ κενὸ τῆς ἀπουσίας καὶ νὰ «οἰκίσει» αὐτὴ τὴ μοναξιά του ἐκδηλώνοντας τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ μεταβατικὸ ἀντικείμενο.

Ἰδιαίτερα στὶς κοινωνίες ἐκεῖνες —τίς δυτικές, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλληνική ποὺ βαθμιαῖα «δυτικοποιεῖται»— στὶς ὁποῖες ἐνθαρρύνεται ἀπὸ νωρὶς τὸ παιδί νὰ ἀποκτήσει ἀνεξαρτησία, τὰ μεταβατικὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ μεταβατικὰ φαινόμενα εἶναι πολὺ συχνά. Τὰ παιδιὰ κοιμοῦνται συνήθως μόνα σὲ χωριστὸ δωμάτιο, τὸ λίκνισμα καὶ τὸ νανούρισμα εἶναι περιορισμένα, ὁ μητρικὸς θηλασμὸς καὶ γενικὰ ἡ σωματικὴ ἐπαφή μητέρας-βρέφους δὲν εἶναι τόσο συχνά, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ὥρες τῆς μοναξιάς νὰ εἶναι ἀρκετὲς καὶ τὸ παιδί νὰ ἀποκτᾷ ἀπὸ νωρὶς ἐπίγνωση ὅτι εἶναι ἕνα χωριστὸ ἀπὸ τὴ μητέρα του ὃν καὶ ὅτι πρέπει νὰ βασιστεῖ

47. Larson, R. W. (1990). The solitary side of life: An examination of the time people spend alone from childhood to old age. *Developmental Review*, 10(2), 155-183 καὶ Larson, R. W. (1997). The emergence of solitude as a constructive domain of experience in early adolescence. *Child Development*, 68(1), 80-93.

48. Youngblade, L. M., Berlin, L. J., & Belsky, J. (1999). Connections among loneliness, the ability to be alone, and peer relationships in young children. In K. J. Rotenberg & S. Hymel (Eds.), *Loneliness in childhood and adolescence* (pp. 135-152). Cambridge, MA: Cambridge University Press.

49. Γαλιανάκη, Ε., & Μπεζεβέγκης, Ἡ. (ὑπὸ δημοσίευση). Ἡ μοναξιά στὸ παιδί σχολικῆς ἡλικίας: Πῶς τὴν ὀρίζει, ποῦ τὴν ἀποδίδει καὶ πῶς τὴν ἀντιμετωπίζει. *Πρακτικὰ τοῦ 8ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψυχολογικῆς Ἐρευνας, Ἑλληνικὴ Ψυχολογικὴ Ἑταιρεία - Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιον Θράκης*.

στις δικές του δυνάμεις για να επιβιώσει και να προσαρμοστεί⁵⁰. Ένας από τους κύριους τρόπους αντιμετώπισης αυτής τῆς μοναξιάς είναι τὰ μεταβατικά αντικείμενα και τὰ μεταβατικά φαινόμενα.

Ἡ μητέρα λοιπὸν («γκαταλείπει») σταδιακὰ τὸ παιδί, ἀλλὰ μὲ ἀγάπη, μὲ ἐπίγνωση τοῦ σκοποῦ γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ κάνει αὐτὸ και μὲ τρόπο ἐλεγχόμενο ἀπὸ τὴν ἴδια. Ὁ δυνητικὸς χῶρος χαρακτηρίζεται ἀπὸ στοργή και ἀγάπη μὲ ὅρους τοῦ Winnicott: ἀπὸ πρωτογενὴ μητρικὴ ἔγνοια, ἀφοσίωση, καθρέφτισμα, ἐνσυναίσθηση. Γιὰ νὰ βρεῖ ὁ ἄνθρωπος μιὰ θέση στὴν κοινωνία, γιὰ νὰ εἰσαχθεῖ στὸν κόσμο τῶν συμβόλων και τὸν πολιτισμὸ, θὰ πρέπει νὰ βοηθηθεῖ ἀπὸ τὰ σημαντικὰ πρόσωπα στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του νὰ περιηγηθεῖ τὸ χῶρο αὐτό. Ὁ Winnicott ἀναφέρεται σπάνια στὸ ρόλο τοῦ σχολείου και τῶν δασκάλων, καθὼς δίνει ἔμφαση στὶς ἐπιδράσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς. Ἡ ἐκπαίδευση ὅμως, ὡς ἐκδήλωση ἢ ἴδια αὐτοῦ τοῦ δυνητικοῦ χῶρου, (θὰ ἔπρεπε νὰ) ἐπιτελεῖ κατεξοχὴν τὸ ρόλο αὐτό: νὰ ἐπιτρέπει στὸ παιδί νὰ περιηγεῖται τὴν πολιτισμικὴ παράδοση και νὰ συνδέει τὴν ὑπαρξή του μὲ αὐτὴ τῶν ἄλλων, δίνοντάς της μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νόημα.

Ὁ Winnicott δὲν δηλώνει ἄμεσα τὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς στιγμὲς τῆς δημιουργικῆς μοναξιάς και στὴ διαμόρφωση τοῦ ἀληθοῦς ἑαυτοῦ. Στὴ μελέτη του ὅμως γιὰ τὴν ἱκανότητα νὰ εἶναι κανεὶς μόνος του ἀναφέρει ὅτι τὸ μικρὸ παιδί, ὅταν εἶναι μόνος του, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ὑπάρξει ἔτσι ἀπλά, χωρὶς νὰ πρέπει νὰ ἀντιδρᾷ σὲ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα και νὰ ἐκδηλώνει ἐνεργὰ τὸ ἐνδιαφέρον του μὲ τίς κινήσεις του. «Ὅταν λάβει χώρα ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς τέτοιων ἐμπειριῶν, ἀτίθεται ἢ βᾶση γιὰ μιὰ ζωὴ ποὺ ἔχει πραγματικότητα και ὄχι ματαιότητα»⁵¹, δηλαδή γιὰ μιὰ ζωὴ ποὺ ἀξίζει νὰ τὴ ζεῖ κανεὶς. Αὐτὸ ὑποδηλώνει ὅτι, γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἀληθοῦς ἑαυτοῦ, ἀπαραίτητη προϋπόθεση εἶναι ἢ ἱκανότητα νὰ εἶναι κανεὶς μόνος του. Ὁ ψευδὴς ἑαυτὸς πηγάζει ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῶν στοιχείων ἐνὸς μὴ εὐνοϊκοῦ περιβάλλοντος, ποὺ ἀποδυναμώνει τὴν ἱκανότητα τοῦ παιδιοῦ νὰ ἀπολαμβάνει τὴ μοναξιά του. Εἶναι ὅμως μόνον αὐτὸ τὸ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα, ὅσον ἀφορᾷ τὴ μοναξιά, τῆς διαμόρφωσης τοῦ ψευδοῦς ἑαυτοῦ;

Ἀνιχνεύουμε στὰ γραπτὰ τοῦ Winnicott και κάτι ἀκόμη — ἐνῶ δὲν ἔχει δηλωθεῖ ἄμεσα. Ὁ ἴδιος ὑποστήριζε ὅτι ἢ ἱκανότητα νὰ εἶναι κανεὶς μόνος σημαίνει θεωρητικὰ ὅτι πάντα ὑπάρχει κάποιος, ὁ ὁποῖος «σὲ ἔσχατη ἀνάλυση και σὲ ἀσυνείδητο ἐπίπεδο ἐξισώνεται μὲ τὴ μητέρα»⁵². Ἄρα, στὴ μοναξιά τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἱκανότητα αὐτὴ ὑπάρχει ἢ ἐπίγνωση τῆς ὑ-

50. Γιὰ μιὰ ἀνασκόπηση, μεταξύ ἄλλων, τῶν διαπολιτισμικῶν ἐρευνῶν τῶν μεταβατικῶν αντικειμένων και φαινομένων βλ. Hong, K. M. (1978). The transitional phenomena: A theoretical integration. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 33, 47-79.

51. Winnicott, D. W. (1958a), ὁ.π., σελ. 418.

52. Winnicott, D. W. (1958a), ὁ.π., σελ. 420.

παρξῆς ἐνὸς ἀντικειμένου καὶ ὁ πόθος γιὰ ἐπαφή μὲ αὐτό. Ἀντίθετα, ἡ μοναξιά τοῦ ἀνθρώπου μὲ ψευδῆ προσωπικότητα δὲν εἶναι ἀληθινὴ μοναξιά, εἶναι ἀπομόνωση, στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος μάταια ἀναζητεῖ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπαρξή του καὶ βρίσκειται σὲ μιὰ κατάσταση διαρκοῦς ἀνησυχίας καὶ ἄλλειψης συγκέντρωσης τῆς προσοχῆς. Στὴ θεωρία τοῦ Winnicott λοιπὸν ἰσχυρίζομαστε πὼς λανθάνει ἢ πεποιθῆσθαι ὅτι, γιὰ νὰ βιώσει ὁ ἄνθρωπος ἀκόμη καὶ τὶς ἐπώδυνες πλευρὲς τῆς μοναξιάς, πρέπει νὰ ἔχει κατακτήσει ἕναν ὑψηλὸ βαθμὸ ὀργάνωσης τῆς προσωπικότητάς του, νὰ ἔχει ἀποκτήσει ἕναν αὐθεντικὸ ἑαυτό.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Winnicott γιὰ τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὸν οὐσιαστικὰ ἀπομονωμένο χαρακτήρα τοῦ πυρηνικοῦ ἑαυτοῦ μας ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ ἕναν φιλοσοφικὸ προβληματισμὸ του γιὰ τὴ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπάρξει ὡς ὑποκείμενο πού ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους καί, ταυτόχρονα, φέρουν τὴ θεωρία του κοντὰ στὴν ὑπαρξιστικὴ προσέγγιση τῆς μοναξιάς, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ μοναξιά εἶναι οὐσιώδης καὶ ἀναπόφευκτο στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ὁ χαρακτήρας τῆς ἐπικοινωνίας στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ ἀργότερα, οἱ τρόποι καὶ οἱ τεχνικὲς τῆς, καθὼς καὶ ἡ προβληματικὴ γιὰ τὰ ὄριά της, ἀπασχόλησαν πρόσφατα καὶ ἄλλους μελετητὲς τοῦ ἀναπτυξιακοῦ καὶ κλινικοῦ χώρου, κυρίως τὸν ψυχίατρο-ψυχαναλυτὴ Daniel Stern, στὴ θεωρία του γιὰ τὸ διαπροσωπικὸ κόσμο τοῦ βρέφους⁵³.

Καταλήγοντας, θεωροῦμε ὅτι θὰ ἦταν ἰδιαίτερο χρήσιμο ἔργο ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση τῶν θεωριῶν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ψυχοπαθολογία τοῦ ἀνθρώπου, ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ φαινομένου τῆς μοναξιάς. Πιὸ συγκεκριμένα, προτείνουμε νὰ ἐξεταστοῦν ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ ἡ κλασικὴ ψυχαναλυτικὴ θεωρία τοῦ Freud καὶ τῆς Anna Freud, καθὼς καὶ οἱ μεταγενέστερες προσεγγίσεις πού, ἄλλες λιγότερο καὶ ἄλλες περισσότερο, ἐντάσσονται στὰ πλαίσια τῆς ψυχαναλυτικῆς παράδοσης (ὅπως αὐτὲς τῆς σχολῆς τῶν ἀντικειμενότροπων σχέσεων, τῆς ψυχολογίας τοῦ ἑαυτοῦ κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ οἱ προσεγγίσεις τῶν ἐρευνητῶν τοῦ φαινομένου τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὰ σημαντικὰ πρόσωπα (ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Freud, τοῦ Spitz, τοῦ Bowlby, τῶν Robertson κ.ἄ.).

Στὴν ἐργασία αὐτὴ ἐπιχειρήσαμε νὰ δείξουμε ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Winnicott παρέχει, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ δικό του ὄρο, ἕνα δυναμικὸ χῶρο γιὰ περαιτέρω δημιουργικὲς θεωρητικὲς συσχετίσεις καὶ ἐρευνητικὲς προσπάθειες πού ἀφοροῦν τὴ γένεση καὶ τὴν ἀναπτυξιακὴ πορεία τῆς μοναξιάς. Ἐλπίζουμε

53. Stern, D.N. (1985). *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York: Basic Books. Βλ. καὶ Γαλανάκη, Ε. (ὑπὸ συγγραφῆ). *Ἡ γένεση τῆς μοναξιάς στὶς προσεγγίσεις τῆς Mahler καὶ τοῦ Stern: Εἶναι δυνατὴ ἡ σύνθεση;*

ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς θὰ διευρυνθεῖ ἐὰν ἐξεταστοῦν πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση καὶ ἄλλες σημαντικὲς θεωρίες γιὰ τοὺς ὀμαλοὺς καὶ τοὺς ἀποκλίνοντες δρόμους στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου.

ABSTRACT

Evangelia Galanaki, «Winnicott on loneliness: A developmental approach».

This study discusses and evaluates the views of Donald W. Winnicott (1896-1971), a distinguished British paediatrician and psychoanalyst, which explicitly or implicitly are related to loneliness. A theoretical approach of the developmental origins of loneliness is as yet to be formulated in the field of developmental psychology. Notions, such as «the capacity to be alone», the good-enough mother, holding and mirroring, true and false self, childhood psychotic isolation, illusion and disillusionment, transitional object and transitional phenomenon, potential space, play and creative activity, the non-communicating core self, the «journey» from absolute dependence towards independence, etc., are discussed in the light of their implications for the understanding of loneliness experience. The exploration and interpretation of these notions shows their usefulness in the construction of a developmental model of loneliness and their fruitfulness for further empirical research on this topic.